

АВТОРИ

Лук'яненко Дмитро — передмова (співавтор); 1.5 (співавтор); 3.2; **5** (співавтор)
Чужиков Віктор — передмова (співавтор); 1.1; 1.5 (співавтор); 3.3 (співавтор); **5** (співавтор)
Вожняк Міхал Габрієль — 1.2; 1.7; 1.8; 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 2.5; 4.4; 4.8
Антонюк Лариса — 3.4 (співавтор)
Баль-Вожняк Тереза — 4.9
Бойко Маргарита — 4.13 (співавтор)
Болонек Ришард — 2.6 (співавтор)
Гаврилишин Олег — 4.15
Гончарук Андрій — 4.6 (співавтор)
Гопкало Лариса — 4.13 (співавтор)
Добія Мечислав — 1.6
Льницький Денис — 4.10
Каленюк Ірина — 4.11
Калішук Ева — 4.5
Клеер Єжи — 4.1
Мікула Надія — 4.12
Олефір Анна — 3.5 (співавтор)
Панченко Євген — 3.1
Поручник Анатолій — 4.2 (співавтор); **5** (співавтор)
Савчук Володимир — 4.3
Сацик Володимир — 3.4 (співавтор)
Сіденко Світлана — 1.4
Стемпень Кінга — 4.7
Столярчук Ярослава — 4.2 (співавтор)
Татаренко Наталія — 3.6
Токарські Томаш — 4.14
Федірко Наталія — 3.3 (співавтор)
Федірко Олександр — 3.3 (співавтор)
Фірішт Даріуш — 2.6 (співавтор)
Циганкова Тетяна — 3.5 (співавтор); 4.6 (співавтор)
Яблонський Лукаш — 1.3

Переклад з польської Л. М. Бондарчук, А. С. Міхалєвич

4.13.3. Перспективи розвитку агротуризму.....	624
4.13.4. Висновки.....	628
4.14. ЕКОНОМІЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ У СВІТЛІ РЕАЛЬНИХ ТА РЕГУЛЯТИВНИХ ПРОЦЕСІВ (ТОМАШ ТОКАРСЬКІ).....	630
4.14.1. Вступ.....	630
4.14.2. Динаміка основних макроекономічних змінних в Польщі та Україні на тлі країн ЄС-15, ЄС-7 а також країн СНД.....	631
4.14.3. Ефект конвергенції.....	638
4.14.4. Конвергенція у сфері регуляції в Польщі та в Україні на тлі вибраних груп європейських країн.....	645
4.14.5. Висновки.....	651
4.15. ПОНОВЛЕННЯ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД. ЧИ Є ДОСТАТНІМ МІНІМАЛЬНИЙ ПОРІГ РЕФОРМ? (ОЛЕГ ГАВРИЛИШИН).....	653
4.15.1. Вступ.....	653
4.15.2. Різке зростання економіки країн СНД: загальноприйняте трактування чи особливий випадок?.....	654
4.15.3. Пояснення поновленого зростання.....	658
4.15.4. Інституційний розвиток: встановлення послідовності з лібералізацією.....	661
4.15.5. Висновки.....	670
Розділ 5.	
ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ (ДМИТРО ЛУК'ЯНЕНКО, ВІКТОР ЧУЖИКОВ, АНАТОЛІЙ ПОРУЧНИК).....	672
Література.....	678
Перелік таблиць.....	704
Перелік рисунків.....	708
Список скорочень.....	711
Показник прізвищ.....	714
Про авторів.....	717

РОЗДІЛ 5

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Внутрішньо- і зовнішньоекономічна поведінка національних урядів, а також всіх суб'єктів господарювання суттєвим чином корегується в умовах криз, що супроводжують всю історію людської цивілізації, як очевидний прояв дуалістичної природи умов і факторів життєдіяльності — політичних, економічних, соціальних і загальноцивілізаційних. В ринково уніфікованій світогосподарській системі першопричинними для суспільства є економічні кризи: з одного боку, промислові та фінансові (бюджетні, фондові, валютні, банківські, боргові), а з другого — циклічні, структурні, системні.

До останнього часу найбільш поширеними у ринковій економіці були промислові кризи, тісно пов'язані з довгими та короткими економічними (діловими) циклами розвитку, що підтверджувалось практикою розвитку провідних країн та економічною теорією, оскільки світова економічна система завжди розвивалась нерівномірно. В межах довгої хвилі 1950—2000 рр. спостерігалось понад 1000 рецесій з різною тривалістю і ступенем порушення рівноваги, що відображало вплив коротких і середніх економічних циклів та їх модифікацій: кризи відбувались все частіше, замість надвиробництва товарів спостерігалось надвиробництво капіталу, послаблювалась цінова дискредитація, скорочувались фази депресії (рецесії) і подовжувались фази пожвавлення й піднесення тощо. У другій половині XX ст. це було наслідком, з одного боку, технологічної модернізації економік розвинених країн, становленням інноваційного менеджменту, зростаючою інтернаціоналізацією бізнесу, а з другого, — досить ефективної політики державного антициклічного фінансово-монетарного регулювання: зниженням процентної ставки, норми обов'язкових банківських резервів, податків на прибутки підприємств і доходи громадян, збільшення частки державних витрат з метою стимулювання інноваційної діяльності, стимулювання соціального будівництва тощо.

Усупереч оптимістичним сценаріям довготривалого економічного прогресу світу у XXI ст., вже перше його десятиріччя демонструє глибокі соціально-економічні потрясіння, зумовлені неочікувано критичною комбінацією таких, що не випадково збіглися в часі, об'єктивних і суб'єктивних процесів та факторів — технологічних (вичерпання насамперед енергетичного потенціалу традиційних технологічних укладів), економічних (глобальні фінансові дисбаланси за інституційно-регулятивної недієздатності національних, між- та наднаціональних структур), політичних (відсутність адекватних сучасних глобальним реаліям проєктів безпечного світо устрою), соціокультурних (міжцивілізаційна конфронтація та духовна деградація).

Світова економіка вражається різного роду економічними кризами, які мають переважно національні витоки, міжнародні наслідки і потенційно глобальний характер, що зумовило появу багатьох думок і гіпотез теоретичного і практичного спрямування щодо їх причин, механізмів, поширення, впливів на національний, міжнародний і глобальний безпечний розвиток.

Циклічний характер як національного, так і світового економічного розвитку обумовлений, насамперед, докорінними технологічними змінами. Коли суперечність між потребами зростання продуктивності суспільної праці та ефективно-

сті виробництва, з одного боку, та нездатністю діючих технологій їх забезпечити в силу вичерпання свого ресурсу, з другого, досягає критичного рівня — відбувається перехід до нового технологічного укладу. Кожен технологічний уклад зароджувався на хвилі ключових інновацій, котрі втілювали якісно новий рівень розвитку науки і техніки, адекватний зростаючим потребам людства. Показово, що соціальний попит на принципові інновації завжди з'являвся саме у періоди технологічних криз, котрі, кидаючи виклик застарілим елементам технологічної системи, несли у собі потужний позитивний імпульс оновлення економічної системи суспільства, зумовлювали глибокі зміни базових технологій та галузей економіки, режимів макроекономічного регулювання та основних економічних інститутів, а також принципів інтернаціоналізації економічної діяльності, що корегувало диспозицію країн на економічній карті світу. У розвинутій ринковій системі підприємці — технологічні інноватори стають лідерами на ринку, отримуючи монополійні надприбутки та колосальну технологічну ренту. Загалом, зміна технологічних укладів несе у собі потужний позитивний імпульс розвитку, забезпечуючи як зниження рівня виробничих витрат і цін на товари й послуги, так і якісне оновлення їх номенклатури. Одночасно спостерігається прискорене «вимивання» з ринків традиційних товарів, що не завжди відображає зміну реальних суспільних потреб і смаків. Більше того, нові товари і зростаючі ціни на них у неадекватних купівельній спроможності пропорціях, по суті, нав'язуються масовому споживачеві. Очевидною є і протилежна тенденція — консервація принципово нових технологічних інновацій монополістами глобального ринку, насамперед у його енергетичному, продовольчому, фармацевтичному та інших сегментах (феномен так званих «закриваючих» технологій).

В умовах переходу від виробничо-товарної до фінансової експансії країн-лідерів із передаванням важелів їх впливу на світовий ринок найбільш суттєво на світо господарському розвитку позначаються кризи фінансові: 1994 р. (Мексика), 1997 р. (Південно-Східна Азія), 1998 р. (Росія).

У всіх випадках головними стимулюючими передумовами кризових ситуацій були політика фіксованого валютного курсу, надмірні обсяги державних короткострокових запозичень, слабка фінансова система, дефіцит державного бюджету. Показовими є і схожі характери (логіка) розвитку кризових явищ і процесів.

Головні наслідки фінансових криз 1990-х рр.: **для економік, безпосередньо вражених кризами**, — колапс режимів фіксованих валютних курсів та перехід до режимів вільного або керованого плавання; банкрутство інститутів фінансової системи та нефінансових корпорацій; значне зростання обсягів зовнішнього боргу; **для економік інших країн, регіонів світу та світової економіки загалом** — уповільнення темпів економічного зростання та погіршення базових макроекономічних показників унаслідок погіршення умов зовнішньої торгівлі, падіння цін на експортні товари, зростання конкуренції на їх традиційних зовнішніх ринках; значне скорочення обсягів зовнішніх фінансових потоків у країни, що розвиваються, особливо боргового фінансування; **для міжнародних фінансових організацій** — усвідомлення широкими урядовими, міжурядовими та науковими колами необхідності реформування міжнародної фінансової архітектури внаслідок її неспроможності запобігати виникненню фінансових криз та їх поширенню; розуміння безпрецедентно непродуктивного і навіть шкідливого для становлення нових ефективних економік використання величезних фінан-

сових ресурсів, що акумулюються в міжнародних фінансових організаціях і перерозподіляються за традиційними схемами без урахування новітніх глобальних трансформацій.

Практично загальним стає усвідомлення деструктивної експансії «спекулятивного активу» ринкової економіки при дискредитації її реального сектору. Зародившись на товарних ринках, унаслідок спочатку збутової, а потім виробничої діяльності ТНК, останніми роками глобалізація розвивається переважно на фінансово-інвестиційній основі, чому сприяли вільний рух капіталу у глобальній інформаційно-комунікаційній мережі за суттєвих обмежень на ринках товарів, комерційних послуг, робочої сили. На сьогодні обсяги операцій на міжнародних кредитних, інвестиційних і, особливо, валютних ринках у сотні разів перевищують обсяги виробничої і товарно-збутової діяльності. Обсяг операцій на глобалізованому фондовому ринку у транспарентних сегментах більш ніж удвічі перевищує світовий ВВП. Домінуючі раніше на розвинутих фондових ринках акції корпорацій і державні боргові зобов'язання витісняються фінансовими похідними, річний обіг яких оцінюється в сотні трлн дол. США. Нові інструменти, народжуючись сотнями і тисячами на глобальному біржовому ринку, вже і у перспективі не орієнтовані на вирішення проблем реальної економіки. Спекулятивні операції сягають 95 % їх загального обсягу, а щоденні трильйонні обсяги валютних спекуляцій у десятки разів перевищують вартість міжнародного товарообігу. Відірваний від параметрів реального економічного середовища у процесі нагромадження спекулятивний фінансовий капітал реалізує себе у реальних виробничих активах, комерційній і особистій нерухомості, ігноруючи цінові пропозиції та етичні норми, що загрожує глобальною дестабілізацією.

Це сповна демонструє перманентність фінансових криз, які, з одного боку, інтегрують кризові явища і процеси у промисловій та фінансово-інвестиційній сферах, а з другого — обумовлюють надшвидке поширення «кризової інфекції» на міжнаціональному, регіональному та глобальному рівнях.

Навіть у вкрай конфліктному середовищі ХХ ст. кризи мали переважно функціональний та локально-регіональний характер, а їх наслідки були більш-менш прогнозованими. Фінансова криза, як правило, починалась в тій чи іншій країні, внаслідок дії внутрішніх та/або зовнішніх факторів, котрі зумовлюють реальний чи монетарний шок з подальшою підприємницькою чи спекулятивною ейфорією, занепокоєнням ринку, гонкою. У разі успішної антикризової політики держави в ефективній взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами на різних стадіях їх протікання можна було заспокоїти ринок, досягти стабілізації, вирішити фінансові кризові проблеми, запобігти дефолту тощо.

Однак розвиток фінансових криз кінця 1990-х рр., які повною мірою продемонстрували руйнівний потенціал і механізми передавання негативних впливів глобального характеру від групи азійських країн до східноєвропейських, зокрема Росії, показав, що навряд чи можна було говорити про ефективну антикризову політику окремих держав та міжнародних фінансових організацій. У столітті ХХІ фінансові кризи, по-перше, стають обов'язковим компонентом розвитку, а, по-друге, мають апріорі глобальний характер із механізмами миттєвої передачі кризової інфекції між секторами, галузями і регіонами глобалізованої економіки.

Підтвердженням кризової перманентності глобального економічного розвитку є сучасна світогосподарська ситуація, рівень нестабільності якої можна вче-

видь вважати безпрецедентним. Разом із тим, логіка зародження і розвитку сучасної кризи цілком «вписується» у традиційну схему, тобто вона не є феноменальною і навіть оригінальною: кризовий імпульс (іпотечна криза в США) і кризова інфекція (іпотечно-кредитні ринки інших країн); невдалі спроби національних урядів нейтралізувати початкові прояви кризи фінансового характеру; кризова синергія («фінансовий — реальний сектори» економіки); перші спроби міжнародно-консолідованого втручання, які, вочевидь, набуватимуть все більш інституалізованих та жорстких форм.

Сучасну кризу можна назвати глобальною, лише з точки зору безпрецедентної географії і загальної безпорядності урядів більшості країн світу (крім країн-лідерів) та глобальних організацій — МВФ, СБ, СОТ, Євросоюзу. Зважаючи на здійснювані сьогодні практично в усіх країнах заходи, які по суті зводяться до суспільної «допомоги» приватним структурам, можна і засумніватись в об'єктивності сучасної кризи. Тут відкривається широкі можливості для реалізації досить популярних ідей «глобального суб'єктивізму», коли причини світогосподарських негараздів пояснюються інтересами і діями окремих особистостей (фінансових спекулянтів вищого порядку, одіозних формальних і неформальних політичних лідерів тощо) або їх легітимно чи нелегітимно інституалізованих груп (Федеральна резервна система США, топ-менеджмент ТНК, бюрократія ЄС, етнічно-релігійні спільноти).

У сучасних умовах кризи вже не розвиваються автономно, а взаємодіють, продукуючи синергійний ефект. Дія механізмів поширення фінансових криз безпосередньо залежить від ступеня інтеграції національних фінансових ринків у глобальний ринок капіталу: чим більшим є її рівень, тим більш вразливою до зовнішніх кризових шоків є національна економіка. Навпаки, країни з обмеженим доступом до міжнародних ринків є менш невразливими до ефектів фінансової кризової інфекції.

Висока відкритість української економіки за недостатньо розвинутих механізмів внутрішньої ринкової саморегуляції обумовлює очевидну її залежність від глобальних кризових коливань. У 2008 р. спостерігалась вкрай негативна макроекономічна динаміка: суттєво скоротились промислове виробництво (більше 30 %) і ВВП (близько 20 %), фондовий індекс впав на 70 %, зовнішній борг перевищив 100 млрд дол. США. Це супроводжувалось: стрімким зростанням від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі через обмеження експортних джерел розвитку, внаслідок несприятливої кон'юнктури на світових ринках металу та продукції хімічного виробництва; поглибленням системної енергозалежності за високих цін на енергоносії та надзвичайної енергозатратності економіки; розвалом національної банківської системи через кризу ліквідності, зумовлену надмірними зовнішніми корпоративними запозиченнями та галопуючою недовірою населення; падінням офіційного курсу гривні за невизначеної курсової політики НБУ, зменшення його валютних резервів; провалом бюджетної та соціальної політики уряду за значної прогресуючої інфляції; колапсом у будівництві через суттєве скорочення іпотечного кредитування за безпрецедентних цінових диспропорцій на ринку житла.

Специфічним акселератором економічних кризових процесів стала нестабільність політичного циклу і непередбачуваність його результатів при загальній корумпованості державного апарату, залежного від промислово-фінансових груп впливу неузгодженості дій різних гілок влади, нерозвинутої інститутів

громадянського суспільства, деградації інституційної системи стосовно прав власності і судочинства.

Дослідницький інтерес українських науковців доцільно зосередити на оцінках рівня залежності нашої держави як від зовнішніх (глобальних) факторів впливу, так і на якості державного і підприємницького антикризового менеджменту. Серед пріоритетних заходів: забезпечення соціальної дієздатності держави, підтримка інфраструктурних об'єктів, оптимізація зовнішніх корпоративних і суверенних зобов'язань, реструктуризація фінансового і реального секторів економіки. Однак у дефіциті — саме системний стратегічний аналіз сучасних кризових процесів як у світі, так і в Україні. І якщо багатіючих на короткотермінових спекуляціях «бізнесменів» та зомбованих «завтрашніми» виборами політиків зрозуміти можна, то всіх інших — ніяк.

Якщо на національному та міжнародному рівнях синергія має переважно функціональну спрямованість (економічна — політичні кризи, соціальна — політична кризи, банківська — боргова — системна фінансова кризи тощо), то на рівні глобальному вона отримує якісно нові виміри у складній системі «людина — природа — економіка — суспільство — цивілізація». Інакше кажучи, глобальна криза може мати політичні, економічні, екологічні чи інші передумови, але не може за своєю природою бути функціонально чи географічно детермінованою. Гіпотетично глобальна криза матиме лише дві альтернативи вирішення — якісне оновлення світу в усіх системних компонентах або світова дезінтеграція. У новітній історії глобальних криз не було, оскільки не було і посправжньому глобальних викликів, а людству вдавалось забезпечувати умови більш-менш безперечного розвитку.

Важливим є подальше поглиблене дослідження антикризових можливостей конвергенції країнових моделей економічного розвитку у євроінтеграційному контексті за умов очевидної глобальної диспропорційності та асиметричності розвитку. Неефективною є національна стратегія наздоганяльної модернізації індустріальної за фундаментальними ознаками української економіки. Сучасна економічна політика має забезпечувати перехід від нинішньої практики здобуття конкурентних переваг переважно за рахунок цінових чинників до реалізації факторних переваг, якими є природноресурсне багатство, людський капітал, науково-технологічний потенціал, геоекономічні чинники тощо. Вона має стати інноваційно спрямованою, тобто розробленою з урахуванням світових тенденцій інтелектуалізації, інформатизації та гуманізації економіки. Амбіційна стратегія як цілісна система дій, спрямованих на реалізацію національної мети, завдань та пріоритетів, може розглядатися як самостійний «віртуальний ресурс», який може протягом певного часу компенсувати брак фінансових ресурсів, необхідних для розвитку суспільства. Відтак розроблення та реалізація цілісної стратегії забезпечення конкурентоспроможної національної економіки дозволить Україні вийти з кризового становища, реалізуючи євроінтеграційний потенціал розвитку.

* * *

Українські редактори цієї монографії спочатку були переконані у тому, що у «Висновках» треба буде узагальнити все те, що міститься у кожному з розділів і запропонувати такий собі «рецепт» для України на найближчі роки. Втім з часом — відмовились від цієї ідеї, по-перше, через те, що кожен з параграфів міс-

тить доволі ґрунтовні висновки і рекомендації, по-друге, система заходів, що пропонується, вже неодноразово ставала переліком мрій, адже без реальних фінансових інструментів та механізмів реалізації вони черговий раз ставали лише намірами, по-третє, автори, будучи професійними економістами, глибоко переконані у тому, що до реальної конвергенції України з Польщею, а відтак й з усім Європейським Союзом потрібно докласти чималих зусиль не тільки в економічному плані.

Добре розуміючи, що молода українська демократія лише торує собі дорогу, тим не менше за роки, що минули з часів «помаранчевої революції» варто було б відійти від постійних чвар, взаємних звинувачень, конфліктності тощо. Це забирало чимало часу і примушувало уряд працювати в режимі «пожежної команди», а відтак поступово відходити від європейських механізмів та інструментів регулювання, реального зближення з ЄС через імплементацію «Спільного доробку», створення спільних проектів інноваційної модернізації економіки тощо. Десь у пориві страстей «загубилася» територіально-адміністративна реформа, всі переговори з ЄС щодо спрощення отримання шенгенських віз не досягли свого практичного втілення, відтак українці, як і раніше, мусять простоювати довжелезні черги, подавати принизливі довідки про свою лояльність з метою отримання перепустки в Європу, знаходячись при цьому в її центрі. Постійні зміни географічних пріоритетів в країні суттєво шкодять її іміджу за кордоном, викликаючи так звану «втомленість від України». Чи може це сприяти конвергенції з ЄС?

Тим не менше ми переконані, що зближення є необхідним і єдиним можливим шляхом руху України до братньої сім'ї європейських народів, а описаний вище досвід Польщі є неоціненним для нашої держави так само, як і поради провідних польських економістів, які написані професійними і толерантними стосовно до України людьми.